

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Politologica (2011)

Michał V. Kosticki, Natalia V. Kushakova-Kosticka

Wybrane aspekty modernizacji i regresu w Polsce i Ukrainie: analiza porównawcza

Społeczny, polityczny i państwowoprawny rozwój słowiańskich postkomunistycznych krajów charakteryzuje się zbiorem czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Do zewnętrznych czynników zaliczamy ekonomiczną, polityczną, prawną integrację regionów i świata, wyrażoną tendencją globalizacji i militarnej jednobiegunowości świata na przełomie XX–XXI stulecia, dominowanie rynku, jego zasad funkcjonowania nad państwem i prawem, dekonstruktywizm sztuki, prozachodnie zmiany w kulturze, ekonomiczne wyobcowanie człowieka i natury. Do wewnętrznych natomiast należy odnieść powszechnie wzrastający indywidualizm, psychologię konsumpcji, ostre zróżnicowanie potrzeb duchowych nieznacznej ilościowo elity i coraz bardziej prymitywne potrzeby ogółu, totalną bezduszość i szukanie lub produkowanie duchowych substytutów.

Tłem dla przejawiania zewnętrznych i wewnętrznych czynników jest znaczny informacyjny nacisk na człowieka i społeczeństwo, częściowo obiektywny i niezbędny (zwiększenie obszaru informacji profesjonalnej, możliwości Internetu), częściowo subiektywny i celowy, jaki się realizuje przez media. W wyniku tego nie tylko pojedynczy człowiek czuje się „zagubiony” w świecie, ale i rodzina, lokalna społeczność, społeczności religijne, stowarzyszenia i społeczeństwo obywatelskie stają się wyodrębnione, wyalienowane i zdeorientowane.

Przejście od socjalizmu do liberalnej demokracji, zwłaszcza w krajach Europy Wschodniej, wywołało głęboki wstrząs społeczny. Takie kraje słowiańskie, jak Czechy, Słowacja, Słowenia, Chorwacja i zwłaszcza Polska, szybciej pozbyły się socjalistycznej przeszłości, inne zaś – Bułgaria, Czarnogóra, Macedonia, nawet Serbia, pozbywają się jeszcze tego dziedzictwa. Na wschodzie Europy, zwłaszcza na Ukrainie, ten proces się przeciąga i zapewne jeszcze potrwa. Jednym ze czynników przejścia do liberalizmu jest modernizacja wszystkich kierunków życia społecznego.

Zwyczajowo pod pojęciem modernizmu rozumiemy ewolucję społeczeństwa industrialnego, w którym dominuje utożsamienie współczesności z procesem utwierdzenia naukowej racjonalności, myśli industrialnej, „projektu” edukacji. Współczesność kojarzy się z uwolnieniem od dyktatu tradycji, paternalizmu władzy, wolnością myśli, słowa, wyboru, z dynamizmem procesów społecznych i obecnością twardych standardów i imperatywów, niedotrzymanie których oznacza utratę statusu socjalnego, pozbawienie wyznaczonej roli.

Oczywiste, że modernizm jest nieklasycznym nurtem filozoficznym, który różni się od klasycznego intelektualnym dopuszczeniem możliwości pluralistycznego modelowania świata, i – stosownie – ideą ontologicznego pluralizmu.

Do przemyśleń formowania idei modernizmu odnoszą się:

1. konstruowanie kompleksowej idei o samowystarczalności ludzkiego umysłu;
2. połączenie przejawów kreatywnej natury ludzkiego umysłu z jednej strony i jego historyczne ograniczenie z drugiej;
3. idee pozytywizmu o tym, że ludzki umysł w swojej naturze jest kontekstowy i zdolny zmieniać socjalną realność;
4. tradycje symbolizmu w sztuce, które określiły przestrzeń i uruchomiły mechanizm abstrakcyjnego modelowania świata;
5. antynormatywizm w sztuce i estetyce;
6. idee pluralizmu i konstruktywności umysłu;
7. idea wariatywności wszystkich procesów.

Wśród podstawowych charakterystyk modernizmu można wyróżnić

1. odrzucenie monoontologizmu, domniemanie zasadności otwartości świata;
2. nastawienie na innowacje, zaznaczony antytradycjonalizm;
3. odejście od klasycznej idei „ustanowionej harmonii”;
4. odejście od monistycznego humanizmu i socjalny konstruktywizm, jaki przejawia się w pluralistycznych strategiach formowania nowego człowieka;
5. hipoteza o odruchowym rozumowaniu rzeczywistości i tej okoliczności, że ludzie żyją według norm, które sami (sobie) stworzyli.

W literaturze filozoficznej podaje się uproszczony albo ograniczony ramami czasowymi okres modernizmu. Pokazuje jako próby naukowców (świeckich i katolickich) dojście do porozumienia wiary, nauki i wymogów życia współczesnego oraz odnosi do ok. 1900 roku (Henrich Schmidt) lub wskazuje, że trwał od 1890 do 1950 roku i był naznaczony wiarą w jedność doświadczeń, panowania uniwersalnego i określoną zasadą sprzężenia (David Klepinger).

Według nas, takie podejście jest tylko fragmentaryczne w określeniu istoty modernizmu, a ustalenie konkretnych ram dla tego filozoficznego i socjokulturowego fenomenu jest sprawą niewdzięczną. Tym bardziej, że dziś popularny i modny jest termin postmodernizm, pod którym można rozumieć charakterystyczny dla współczesności typ filozofowania. Po raz pierwszy terminu tego użył Rudolf Pannwitz w książce *Kryzys europejskiej kultury* w 1917 roku. Następnie posługiwali się nim awangardysty, którzy odrzucali współczesną im kulturową i literacką tradycję. A. Toynbee określił terminem „postmodernizm” okres po I wojnie światowej. A od 1979 roku po ukazaniu się pracy J.-F. Lyotarda *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy (Postmodernistyczny stan: dodatek (lub dopowiedź) do wiedzy)*, funkcjonuje jako kategoria filozoficzna, która utwierdza mentalną specyfikę współczesnej epoki w całości.

Ze względu na to, że modernizm i postmodernizm mają wspólny człon i oznaczają uwspółcześnienie, zmiany w filozofii i nauce, powiązane z ich transformacją i adaptacją do epoki, uważamy, że możliwe jest zastosowanie terminu „modernizacja” do socjalnych, państwowych i prawnych fenomenów jako takich, co oznacza zmianę, udoskonalenie stosownie do obecnych wymogów i potrzeb. Modernizacja może mieć miejsce we wszystkich sferach: w filozofii, nauce, ekonomii, polityce,

kulturze, prawoznawstwie. Kiedy jest mowa o społeczeństwie i państwie, to modernizacja tu może oznaczać ich transformację, która towarzyszy powstawaniu instytucji politycznych, skutkuje rozszerzeniem ich funkcji, socjalnej mobilizacji i wzrostem udziału jednostki i grup w społecznym i politycznym życiu, realną obroną praw człowieka i ich rozszerzeniem, wzrostem znaczenia demokratycznych wartości i norm.

Chociaż koncepcja socjalnej i politycznej modernizacji powstała w latach 50. i dotyczyła krajów rozwijających się (głównie krajów trzeciego świata), dziś kojarzy się ze świadomym pragnieniem państwa, by zrealizować jakościowe przekształcenia instytucji państwowych, gałęzi władzy, ich struktury i funkcji.

Odróżnić można spontaniczną modernizację, jaka miała miejsce dłuższy czas (USA, Wieka Brytania) i powtórną modernizację lub „modernizację doganiającą” (np. kraje Azji, Afryki, Łacińskiej Ameryki) na podstawie zapożyczonych wypróbowanych instytucji (zcentralizowana władza, obecność parlamentu i wielopartyjnego systemu, ogólne powszechne wybory, podział władzy, wolności polityczne, etc.).

W teorii, i w praktyce słowiańskich krajów postkomunistycznych pozostaje sprawa wyboru, czy modernizacja ma się wiązać:

- z racjonalizacją państwa, jego instytucji, urzędników, gałęzi gospodarki, politycznym pluralizmem, świeckim charakterem kultury politycznej, podtrzymaniem regionalnej i globalnej integracji;
- z narodową integracją społeczeństwa, formowaniem państwa narodowego, modernizacją lub kultywowaniem elit narodowych, stabilnością instytucji politycznych, procedur;
- z powrotem do chrześcijańskich wartości, moralności narodowej, samoograniczeniem w konsumpcji, głębokim zrewidowaniem stosunku człowieka do natury i swojego miejsca w niej, krytyką lub zaprzeczeniem technokratycznego rozwoju, ukierunkowaniem do integracji całej ludzkości na zasadach ekonomicznych (globalizm) lub uświadamianiem jednolitych zasad dla życia i rozwoju wszystkich ludzi, narodów, narodowości i ras.

Zwykle w czystym wydaniu nie przejawia się (i możliwe, że nie może się przejawić) żaden z pokazanych modeli modernizacji. Słowiańskie narody już przeszły lub nie miały potrzeby przechodzić przez wariant nr 2 (narodową identyfikację) i dlatego dla nich ważne są inne rodzaje lub aspekty modernizacji. Rzeczpospolita Polska, która jest państwem jednonarodowym, z jedną religią chrześcijańską, poczuciem narodowej identyczności i dumy obywateli, przez modernizację nie rozumie wyłącznie kultywowania narodowych cech. Integracja z Unii Europejską i NATO oznacza pewne odstępianie od narodowej i państwowej suwerenności.

Na Ukrainie sytuacja jest inna. Jeżeli w Polsce narodowe państwo i społeczeństwo tworzyło się dłużej niż tysiąclecie (nawet z przerwami w latach 1772–1918 i 1939–1945), na Ukrainie te procesy znacznie się rozciągnęły w czasie. I przerwy trwały stulecia, szybciej można policzyć, kiedy nie istniało ukraińskie państwo narodowe, niż kiedy istniało. Polacy potrafili odnowić swoje państwo po I wojnie światowej, Ukraińcy niestety nie. Doświadczenie socjalizmu na Ukrainie trwało ponad 70 lat, a w Polsce, trochę ponad 40 lat. Ale główne problemy na Ukrainie polegają, według nas, na mentalności jej społeczeństwa. W XX stuleciu na Ukrainie zniszczono poprzez wojny, głód, represje ponad 20 milionów ludzi, najlepszych z narodu:

inteligencję, rolników, wykwalifikowanych robotników. Zniszczono ważną część puli genów, która stanowiła, by tak powiedzieć, „kręgosłup” ukraińskiego narodu.

Naród polski poniósł też ogromne straty. Ale głównie w otwartej walce z wrogiem. W Polsce nie zniszczono pracowników na wsi i w mieście, pozostała elita narodowa. Także i specjalnego wymieszania etnicznego nie było. Na Ukrainę, zamiast umarłych Ukraińców przywożono setki tysięcy, jak nie miliony ludzi innej narodowości, tak że dziś według oficjalnej statystyki Ukraińcy stanowią trochę ponad 2/3 spośród społeczeństwa Ukrainy, przy czym pewna część Ukraińców (ze względu na rusyfikację) nie korzysta z języka ukraińskiego, jako narodowego.

Dlatego jednym z możliwych kierunków modernizacji dla Ukrainy mogłaby być kontynuacja narodowej integracji, zapoczątkowana w 1990 roku i na Majdanie w czasie pomarańczowej rewolucji 2004 roku.

Można prześledzić pewną analogię dotyczącą modernizacji w Polsce i na Ukrainie (częściowo w Ukraińskiej RSR), odbywającej się na początku i w drugiej połowie XX wieku.

Za pierwszą modernizację można uznać odnowienie państw narodowych w 1918 roku i tworzenie się ekonomicznych i prawnych systemów (formacji). Na Ukrainie ten proces był przerwany w latach 1920–1922, w Polsce w 1939 roku. Ze swoistą modernizacją w Polsce można uznać zmianę po 1935 roku (choć na „minus”). W Ukraińskiej RSR z modernizacją można skojarzyć okres od 1928 roku, kiedy to wzięto kierunek na industrializację i kolektywizację wsi. Obiektywnie należy uznać, że osiągnięto wówczas znaczne sukcesy w utworzeniu bazy industrialnej, powstały setki fabryk, zakładów pracy, elektrowni, znacznie rozwinięto transport. Poziom życia ludzi w miastach stopniowo wzrastał. Jednak na wsi efekt był odwrotny.

Jako modernizację należy uznać odbudowę w Polsce i Ukraińskiej RSR po II wojnie światowej. Za etap modernizacji w Polsce i Ukraińskiej RSR można uznać okres po 1956 roku. Na Ukrainie na początku się odbyła Chruszczowska modernizacja, pod koniec lat 60. – na początku lat 70. miała miejsce Kosygińska modernizacja, w 1985 roku rozpoczęła się Gorbaczowska modernizacja. W Polsce modernizacja zapoczątkowana została w 1980 roku. I w Polsce, i na Ukrainie podane modernizacje dawały tymczasowy lub trochę bardziej trwały efekt, ale nie były w żadnym razie doprowadzone do końca.

Pod koniec lat 80. – na początku lat 90. XX wieku państwa obozu socjalistycznego i należące do ZSRR weszły w okres najnowszej modernizacji. Powstały kardynalne zmiany w sferach ekonomicznej, politycznej, kulturalnej, państwowoprawnej. Nastąpił przełom w obronie praw i wolności człowieka, państwa i społeczeństwa stały się bardziej otwarte, wymiana kulturalna i naukowa znacznie się poszerzyła. Jednocześnie miał miejsce spadek ekonomiczny, deindustrializacja, ostre rozwarstwienie socjalne, dehumanizacja kultury i życia społecznego, i chociaż sytuacja w ostatnim czasie zaczęła się stabilizować, zwłaszcza co do poziomu życia i komunikacji (w Polsce to przejawia się bardziej, bowiem Polska jest realnym uczestnikiem integracji europejskiej).

Dziś dojrzeła konieczność nowej modernizacji i w Polsce i na Ukrainie. W Polsce modernizacja określa się problemami wewnątrz Unii Europejskiej, jej miejscem i rolą w niej, potrzebą intensyfikacji ekonomicznego rozwoju i pokonania

ekonomicznego i finansowego kryzysu, politycznej zmiany orientacji pewnej części społeczeństwa, obronę tradycyjnych wartości i moralności. Na Ukrainie modernizacja dotyka nie tylko sfery ekonomicznej, ale jest potrzebna w sferze narodowej identyfikacji i tworzenia duchowości.

Po modernizacji nadchodzi takie zjawisko jak „regres”. Pod tym pojęciem rozumiemy taki rodzaj rozwoju, dla którego charakterystyczne jest przejście od wyższego do niższego, ruch do tyłu. Regres występuje jako przeciwieństwo postępu. Modernizacja jako metodologia lub technologia rozpatruje się w aspekcie pozytywnym, *a priori* ma zabezpieczyć postęp. Chociaż jak już wykazano wyżej, wynikiem modernizacji może być i regres. Zresztą, nie istnieje nic jednoznacznie pozytywne lub negatywne. Każdy proces ma zawsze pewne pozytywne, jak i negatywne skutki. Zdaje się, że absolutnej harmonii dzięki modernizacji osiągnąć nie można. Przy efektywności jej w sferze ekonomicznej (przemysł, sfera agrarna czy obsługi) zauważa się straty w sferze duchowej, moralnej i kulturalnej. Dlatego wydaje się zasadne pytanie: czy modernizacji i postępu (gospodarki, finansów) nie osiąga się ceną duchowości i kultury? Czy może być jaka modernizacja zabezpieczyć postęp we wszystkich sferach życia socjalnego?

Otóż teoretycznie modernizacja przewiduje same pozytywne zmiany we wszystkich sferach życia. W praktyce jednak następuje modernizacja tylko poszczególnych stron społecznego lub państwowego ustroju. Modernizacja jednych obszarów życia może towarzyszyć regresowi innych. Modernizację część społeczeństwa odbierać może jako sukces a część jako regres. Modernizację należy więc rozumieć jako odnowienie społeczeństwa, jego rozwój, gdyż stagnacja z pewnością prowadzi do regresu, a modernizacja, odmiennie od stagnacji, może być całkiem pozytywna. Oczywiście, jeżeli jej cel, metody i zasoby realizacji ukierunkowane na rozwój i doskonalenie tak społeczeństwa w całości, jak i jego każdego członka oddzielnie.

Dr Natalia Wadimowna Kuszakowa-Kosticka (ur. 20.09.1966)

Ukończyła Politechnikę Kijowską na Wydziale Informatyki w roku 1990 a następnie, w roku 2001 studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Kijowskiego im. Tarasa Szewczenki: studia doktoranckie w tym samym Uniwersytecie ukończyła w roku 2003 oraz na Wolnym Uniwersytecie Ukraińskim w Monachium w 2004. Pracuje na stanowisku docenta w Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych w Katedrze Filozofii Prawa. Autorka ponad 50 publikacji naukowych z dziedziny nauk społecznych.

Prof. dr hab. Michaił Wasiliewicz Kosticki (ur. 14.01.1948)

Profesor, członek zwyczajny Narodowej Akademii Nauk Prawnych Ukrainy, członek-korespondent Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych, Zasłużony Prawnik Ukrainy. W 1971 ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie później pracował jako wykładowca i dziekan Wydziału Prawa. W latach 1990–94 był ekspertem parlamentarnej Komisji Praworządności i Walki z Przestępczością, brał udział w przygotowaniu projektu konstytucji Ukrainy i projektów ustaw o działalności służb wewnętrznych. W roku 1994 uzyskał mandat posła do Parlamentu Ukrainy i brał udział w pracach Komisji do spraw Polityki Prawnej i Komisji Konstytucyjnej. W roku 1996 został sędzią Trybunału Konstytucyjnego Ukrainy. W roku 1995 Prorektor do spraw Nauki Narodowej Akademii Spraw Wewnętrznych, gdzie obecnie pracuje na stanowisku profesora w Katedrze Filozofii Prawa.

Autor ponad 200 prac naukowych